काश्यपश्चैव पौलस्त्यो भार्गवस्तथा । भार्गवो ह्यतिबाहुश्च शुचिराङ्गिरसस्तथा । शुक्रश्चैव तथात्रेयः शुक्रो वासिष्ठ एव च । अजितः पौलहश्चैव अन्याः सप्तर्षयोमताः" हरिवं० ७अ० । तथा च मन्वन्तरभेदे सप्तर्षिमध्ये अत्रिपुत्रा सत्यनेत्रादयः । वैवस्वते तु मन्वन्तरे दत्तः दुर्वासाः सोमश्चेति त्रय आत्रेयाः प्रसिद्धाः । ते च ब्रह्मेशाच्युतांशजाः तथोक्तम्" भाग० ४स्क० १अध्या० । "अत्रेःपत्न्यनसूया त्रीन् जज्ञे सुयशसः सुतान् । दत्तं दुर्वाससं सोममात्मेशब्रह्मसंभवान् । श्रीविदुरउवाच । अत्रेर्गृहे सुरश्रेष्ठाः स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः । किञ्चित्किर्षवोजाता एतदाख्याहि मे गुरो । श्रीमैत्रेयउवाच । ब्रह्मणा नोदितः सृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांवरः । सहपत्न्या ययावृक्षं कुलाद्रिं तपसिस्थितः । तस्मिन् प्रसून स्तवकपलाशाशोकानने । वाभिः स्वर्द्धिरुद्दुष्टे निर्व्विन्ध्यायाः समन्ततः । प्राणायामेन संयम्य मनो वर्षशतं मुनिः । अतिष्ठदेकपादेन निर्द्वन्द्वोऽनिलभोजनः । शरणं तं प्रपद्येऽहं य एव जगदीश्वरः । प्रजामात्मसमां मह्यं प्रयच्छत्विति चिन्तयन् । तप्यमानम् त्रिभुवनम् प्राणायामेधसाग्निना । निर्गतेन मुनेर्मूर्द्ध्नः समीक्ष्य प्रभवस्त्रयः । अप्सरोमुनिगन्धर्वसिद्धविद्याधरोरगैः । वितायमानयशसस्तदाश्रमपदं ययुः । तत्प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमना मुनिः । उत्तिष्ठन्नेकपादेन ददर्श विबुधर्षभान् । प्रणम्य दण्डवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणाञ्जलिः । हंससुपर्णस्थान्स्वैः स्वैश्चिह्नैः सुचिह्नितान् । कृपावलोकेन हसद्वदनेनोपलम्भितान् । तच्छोचिषा प्रतिहते निमील्य मुनिरक्षिणी । चेतस्तत्प्रवणं युञ्जन्नस्तावीत् संहताञ्जलिः । श्लक्ष्णया सूक्तया वाचा सर्वलोकगरीयसः । अत्रिरुवाच । विश्वोद्भवस्थितिलयेषु विभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगं विगृहीतदेहाः । ते ब्रह्मविष्णुगिरिशाः प्रणतोऽस्म्यहं वस्तेभ्यः कएव भवतां म इहोपहूतः । एकोमयेह भगवान् विविधप्रधानैश्चिक्रीडतः प्रजननाय कथं नु यूयम् । अत्रागतास्तनुभृतां मनसोऽपि दूरा ब्रूत प्रसीदत महानिह विस्मयोमे । श्रीमैत्रेयउवाच । इति तस्य वचः श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभाः । प्रत्याहुः श्लक्ष्णया वाचा प्रहस्य तमृषिं प्रभो ! । श्रीदेवाऊचुः । यथा कृतस्ते संकल्पोभ्यस्तेनैव नान्यथा । स ते सङ्कल्पसंतेब्रह्मन् यद्वै ध्यायति ते वयम् । अथाप्तदंशभूतास्ते आत्मजालोकविश्रुताः । भवितारोऽङ्ग भद्रन्ते विश्वस्यापि च ते यशः । एवं कामवरं दत्त्वा प्रतिजग्मुः सुरेश्वराः । सभाजितास्तयोः सम्यगृष्यत्रीभिपतोस्ततः । सोमोऽभूद्ब्रह्मणोंऽशेन दत्तोविष्णोस्तु योगवित् । दुर्वासाः शङ्करस्यांशोनिरोधाङ्गिरसः प्रजाः" । आत्रेयश्च शुक्लयजुःसम्प्रदायप्रवर्त्तकः वंशगणनायाम् "भरद्वाज आत्रेयात् आत्रेयोमाण्डेः" शत०ब्रा० पठितः स्त्रियां ङीप् । "आत्रेय्यस्त्रि" उत्तरच० शुक्लयजुषां सम्प्रदायप्रवर्त्तक वंशगणनायाम् "आत्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्र इति" शत० ब्रा० । "पुत्रमन्यनकर्मणः स्त्रीसंस्काराङ्गत्वेनोक्तत्वात् तत्सन्निधानादयं वंशः स्त्रीप्राधान्येनोच्यते" भा० । २अत्रिगोत्रमध्ये श्रेष्ठे पु० । "आत्रेयाय चाग्नीध्रतमदस पुरस्तादुपधिष्टाय क आत्रेयं क आत्रेयमिति त्रिरुक्त्वा" कात्या० १०,२,२१ । "आत्रेयाय अत्रिसगोत्राय अत्रिप्रवराय" वा कर्कः "आत्रेयाय हिरण्यं ददाति" शत०ब्रा० । बहुषु ढकोलुक् अत्रयः अत्रिपुत्रेषु क्वचित् । "आगस्त्याश्च महाभागा आत्रेयाश्चोत्तमव्रताः । सर्वेश्च जगतः श्रेष्ठाः पूजिता ब्राह्मणास्तथा" भा० व० २१ अ० । तेषां श्रेष्ठत्वं च यज्ञे अनिष्टत्विग्भ्योऽपि तेभ्यो दक्षिणादानस्य" शत० ब्रा० उक्तेः यथा "आत्रेयाय हिरण्यं ददातीत्युपक्रम्य "अत्रिर्वा ऋषीणां होतासौतत् स होऽग्नुरतमसमभिप्रपेद्ये त ऋषयोऽत्रिमब्रुवन्ने हि प्रत्यङ् इदं तमोऽपजहीति स एतत्तमोऽपाहन्यं वै ज्योतिर्य इदं तमोऽपाबधीदिति तस्मा एतद्दक्षिणामनयन् ज्योतिर्हिरण्यं तद्वै स तत्तेजसा वीर्येणर्षिस्तमोऽपजघानाथैष एतेनैवैतज्ज्योतिषा तमोऽपहन्ति तस्मादात्रेयाय हिरण्यं ददातीति" । अत्रिप्रवर्गमया च तद्वंशजानां प्रशंसा । यथाऋत्विगेव "आत्रेयाय चाग्नीध्रवदित्यनन्तरम् "ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददातीति कात्या० सूत्रे" ऋत्विक्त्वविशेषणात् तत्पूर्वस्य अन्वङ्गमिति" कर्कः । ३देहस्थरसभेदे "हेम० ४नदीभेदे स्त्री "करतोया तथात्रेयी लौहित्यश्च महानद" भा०स०प०९अ०वर्णिता । "आत्रेयी वक्ष्यामो रजस्वलास्नातस्नातामात्रेयीमाहुः अत्रेयोमपत्यं भवतीत्यात्रेयीमिति" वशिष्ठोक्तनिर्वचनयुक्तायामृतुस्नातायां ५स्त्रियां स्त्री "हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् । राजन्यवैश्यावीजानामात्रेयीमेव च स्त्रियम्" मनुः "आहिताग्नेर्ब्राह्मणस्य कृत्वा पत्नीमनिन्दिताम् । ब्रह्मकृत्याव्रतं कर्य्यादात्रेयीमस्यैव च" अङ्गि० । "यागस्थस्य तविद्वाती चरेद्ब्रह्म-